

A legutóbbi időkig azt hittem, hogy Farkasházy Tivadar kivételével mindenki mindent ért ebben az országban. Én pedig kiváltképpen mindent értek. Ezt itt már önteltségem romján ülve írom.

Hevesen bólogatva kezdtem olvasni Esterházy Péter eszmefuttatását a Magyar Hírlap augusztus 19-ei számában: „Formátlan ország, formátlan haza, formátlan nemzet, formátlan emberek, formátlan életek.” Ez súlyosan így van, még akkor is, ha a legtöbb országról elmondható valami hasonló. A fejlett társadalmak nem bírnak összhangot teremteni a technikai civilizáció, továbbá az ezt irányító és manipuláló hatalmak kozmikus méretei és az emberi dimenziók között; a fejletlen, elmaradott országokban pedig az éhhalál fenyegetése és — kevésbé végletes körülmények között — a fanatizmusok és diktatúrák gondoskodnak a formátlanságról.

A szöveg így folytatódik: „Dramái e négy év tapasztalata: kiderült, hogy nincs az a bizonyos keresztény középosztály... Felmorzsolta ama negyven év, szétszede, megette, legyalulta. Nincs. Önmaga hol tragikus, hol nevetséges paródiája. Aki ennek örül, az ütődött (vagy nagyon elvtárs). Helyébe üresség van, valami formátlan.” Ezen a helyen felpillantottam az újságból.

Esterházy Péter vállat rándítva mondhatja majd, hogy magamra vessek, ha nem tudom pontosan értelmezni a fejtegetés középpontjában álló jelzős szerkezetet. A „középosztály” fogalmával még csak-csak elboldogulok, de mit jelent ebben az összefüggésben a „keresztény”? Vallást? Származást? Világnézetet? Moralitást? Életmódot? Vagy mindezek valamiféle konglomerátumát, szintézisét?

Tanácsalanságom csak fokozódott, amikor feltettem magamnak a kérdést: kialakult-e a többi keresztények lakta államban, például Angliában vagy Norvégiában a keresztény középosztály kategóriája? Hát nálunk mikor alakult ki? Bajza József például ide sorolható? Vagy Kármán József, Fazekas Mihály? Ke-

Végre valami, amit én sem értek

resztény középosztályról nem csak azóta beszéltünk, amióta a magyarországi zsidóság asszimilálódni és polgárosodni kezdett? Mert akkor a kifejezés elsősorban faji elhatárolódást jelez. Ez megmagyarázná, hogy Radnóti Miklóst például, noha meggyőződésből katolizált, miért nem sorolná be senki ebbe a kategóriába. Faji értelmet tulajdonít a fogalomnak Csurka István is, aki Esterházytól eltérően nyilván nem érzékeli a szóban forgó réteg tragikus vagy nevetséges lezüllesztését, hiszen a társadalom vezetőerejének szerepét osztaná ki rá.

Külön nehézséget okoz, hogy bizonyos világnézeti pozíciók is kirekesztő hatályúak. Érzésem szerint Ady Endréről nehezen állítható, hogy a „keresztény középosztály” képviselője: nem beszélve a nem zsidó származású szocialista és kommunista polgárokról. És vajon lehet-e ebben az értelemben keresztény, aki tagadja az Istent? Márianosztrán egy zárkatársam azt mondta 1958-ban, hogy az ő debreceni kálvinista ateizmusa alapvetően különbözik a manapság divó ateizmustól. Azóta nyugtalanít, hogy mit akart mondani ezzel. Továbbá: a humán értelmiség a két világháború között sem kizárólag, és talán nem is elsősorban e választóvonal két oldalán csoportosult. Kosztolányi közelebb állt Karinthyhoz és Füst Milánhoz, mint mondjuk Németh Lászlóhoz vagy Herczeg Ferenchez. Igaz viszont az is, hogy nem véletlenül éppen ő, nem pedig Karinthy vagy Füst alkotta meg az Édes Annát és a Pacsirta embereit. És az is igaz, hogy az értelmiségnek még hasonló életvitelű és felfogású keresztény és zsidó származású tagjait is megkülönböztették egymástól a zsidótörvények. De mondható-e a keresztény középosztály speciális ismérvének, hogy a hazai törvényhozás nem fenyegette egzisztenciáját és életét?

Mindezek az ellenvetések és dilemmák nem

változtatnak azon, hogy e jelzős szerkezet mindnyájunkban meglehetősen körülhatárolt, bár logikailag nehezen kifejezhető képzeteket kelt. Érzem, hogy van értelme, de érzelmemet nem értem. A véletlen kegyelméből ugyanezen a napon olvastam meg másik eszmefuttatást is, mely feltűnően hasonló értelemben alkalmazott egy másik kategóriát. Azt mondta Kis János a Beszélő (múlt heti szám) rejtjelmes okból névtelenségbe burkolódzó riportérének, hogy „A hajdani úri középosztály utódnemzedékeire gondolok, melyek meglepő érintetlenséggel tudták megőrizni kultúrájukat és értékeiket, meglepő kontinuitást mutatnak a két világháború közötti elődök mentalitásával. Az MDF-kormány bukásának talán legfőbb oka az volt, hogy ennek a rétegnek politizált, s közben elszigetelte magát az ország nagyobbik részétől.” Kis János a „keresztény” jelző helyett az „úri”-t használja, ami plebejus hagyomány, lásd „Nyakatokon vad, úri tatárok”, sőt „ha egy úri lócsiszárral / találkoztam s bevert sárral”, és így tovább. Ebben az „úri” fogalomba azonban nem fér bele Lukács György bankár papája, sem a Hatvany család; ez a jelző arra a rétegre utal, amely az úri — vagyis nemesi, dzsentrí — létformából polgárosult, és amely ennek a mentalitását őrzi és érvényesíti. Kis jelzője éppúgy nem öleli magába az összes urat (csak a keresztény származásúak egy részét), ahogy Esterházyé sem az összes keresztényt: e minősítések csak jobb híján fogadhatók el, és nem csekély mértékben érzelmi töltésükkel hatnak. Az „úri” kifejezést a nemrég kimúlt korszak jelzős szerkezetei terhelik meg („úri Magyarország” stb.), a „keresztény”-t Horthy Miklós évtizedei.

Nyilvánvaló, hogy mindketten lesújtó véleménnyel vannak az általuk aposztrofált rétegek jelenlegi állapotáról. Esterházy véleményét

idézem már, Kis a „zárványhelyzetű” kifejezést alkalmazza rájuk. De míg Kis János, aki nem „ütődött”, és nem is „nagyon elvtárs”, ellenszenvvel tekint az úri középosztály Horthy-korszakbeli teljesítményére, Esterházy nem bajlódik a hajdankori keresztény középosztály értékelésével, és az érdeklődőket Máraihoz utalja. Felfogásuk különbözőségét bizonyítja, hogy Esterházy szerint végletesen lezüllesztett és felmorzsolódott az a réteg, amelyről Kis János — Csurkához hasonlóan, de persze szögesen ellentétes értékrend alapján — azt állítja, hogy pontosan olyan, amilyen volt.

E sorok írása közben kétely fog el: talán mégsem hozható ennyire egymás közelségébe a két kategória. A lateiner és beamter értelmiség nem zsidó származású és nem forradalmi készletű tagjaira inkább illik Esterházy jelzője, mint Kis Jánosé, aki viszont a maga szóhasználatával hatalomra orientáltabb réteg képzetét idézi fel. Mégis úgy vélem, a különbségek elenyészőbbek, mint az egybeesések, és fogalmilag szintén nehezen tisztázhatók.

Végezetül meg kell vallanom, hogy nem rukkolhatok elő, bármennyire szeretnék, egy harmadik jelzővel, mely megszüntethetné a bizonytalanságokat. Azért nem értem azt a valamit, amit nem értek, mert annyi eltérő, olykor ellentétes értékelés és indulat tapad hozzá, hogy már önmagával sem látszik azonosnak. A kényelmetlen zsidókérdést megkerülni óhajító kifejezések megdermedtek, az érzelmek hullámzanak, maga a dolog pedig, amelyet a jelzők értelmeznének, egyre szűkebb, vacakabb terepre szorul vissza; nyilvánvaló, hogy a keresztény származású középosztály többségére ma már végleg nem illik a „keresztény középosztály” kifejezés. Tanácsalanságomban csak fellázadhatok szavaink készárujellege ellen: arra kell törekednem, hogy ne építőkockákként, hanem dinamitéként helyezzem el őket az elfogadott összefüggésekben.